

Elżbieta Koziółkiewicz

Alianse i deklaracje. Wątek małżeński i polityka w XVIII- i XIX-wiecznej literaturze polskiej i brytyjskiej

Promotor: prof. dr hab. Olga Płaszczewska

Streszczenie

Przedmiotem pracy jest porównanie sposobów wykorzystania wątku małżeńskiego w polskiej i brytyjskiej literaturze zaangażowanej XVIII i XIX wieku. Omawiane komedie i powieści dotyczą problemów społecznych i politycznych, ale ukazują je przez pryzmat prywatnych doświadczeń bohaterów. Rozwiązanie to sprzyja pogłębieniu refleksji nad zależnościami między życiem publicznym i sferą domową, rodzinną oraz wprowadzeniu tematyki politycznej do gatunków dostępnych szerokiemu gronu odbiorców. Ze względu na wszechobecność intrygi miłosnej w narracjach fikcjonalnych powstałych w tej epoce, badania ograniczono do dwóch schematów fabularnych: wątku wyboru męża spośród dwóch konkurentów oraz konwencji mezaliansowej. Ramy czasowe rozważań wyznaczają okresy popularności obu wariantów oraz momenty szczególnego ożywienia w życiu publicznym społeczeństwa polskiego (epoka stanisławowska oraz czasy powstania styczniowego i rozliczeń z jego tradycją) i brytyjskiego (lata 90. XVIII wieku i okres rewolucji przemysłowej). W kulturze brytyjskiej powieść uzyskała status najważniejszego gatunku politycznego już w XVIII stuleciu. W literaturze polskiej w tym czasie rolę tę odgrywała komedia; omawiane teksty XIX-wieczne reprezentują już jednak w większości prozę.

Stosowane w pracy narzędzia interpretacyjne są inspirowane metodami wypracowanymi na gruncie komparatystyki kulturowej i narratologii kontekstualnej; odwołuję się również do ustaleń anglosaskich badaczy wątku małżeńskiego i jego kulturowej historii. W celu określenia, na ile realistyczne są wizje i postulaty przedstawiane w utworach fabularnych zestawiam je z tekstami niefikcjonalnymi (traktatami, poradnikami, publicystyką, dokumentami prawnymi). Źródła te nie tylko dostarczają informacji o dawnych praktykach matrymonialnych, ale wskazują też, jakie wyobrażenia o stosowności i dynamice rozwoju relacji kształtowały świadomość ówczesnych czytelników. Jedną z tez pracy jest założenie, że autorzy posługujący się intrygą małżeńską reagowali na dominujące schematy i przekonania dotyczące właściwego kojarzenia par

i życia społeczno-rodzinnego. Aby lepiej opisać to zjawisko, korzystam z koncepcji imaginarium społecznego, zaproponowanej przez Charlesa Taylora na określenie sądów o rzeczywistości podzielanych przez większość wspólnoty.

W rozdziale pierwszym zdefiniowano wątek małżeński w odniesieniu do szerszego pojęcia wątku romansowego/miłosnego oraz konstrukcyjnych funkcji zamykającego narrację ślubu. Następnie przedstawiono długą historię omawianej konwencji, uwzględniając jej powiązania z tematyką społeczno-polityczną i próby podważania jednoznaczności schematu i ukazywanych za jego pomocą modeli życia prywatnego. Ostatnią część stanowi prezentacja stanu badań, w którym szczególnie nacisk położono na zmieniające się podejście do intrygi małżeńskiej i prace poświęcone utworom łączącym tę konwencję ze sprawami publicznymi.

Ze względu na duże różnice w chronologii i sposobach występowania wątku dwóch konkurentów w literaturze polskiej i brytyjskiej kwestie te skomentowano osobno w rozdziałach drugim i trzecim; wnioski z tych analiz znalazły się w Zakończeniu. Większe podobieństwa w wykorzystywaniu motywu mezaliansu pozwoliły – w rozdziale czwartym – równolegle omawiać i porównywać przykłady pochodzące z obu kultur. Rozdział drugi przedstawia dzieje postaci rozumnej panny na wydaniu w polskiej literaturze oświeceniowej. Model ten narodził się w komediach Franciszka Bohomolca (w pracy interpretuję *Małżeństwo z kalendarza*) i pojawiał się w kolejnych realizacjach wątku dwóch konkurentów: *Pieniaczku* i *Polaku cudzoziemcu w Warszawie* Feliksa Oraczewskiego, *Powrocie posła* Juliana Ursyna Niemcewicza i *Polusi* Wincentego Ignacego Marewicza. Jednakże, w miarę jak wygasał optymizm dotyczący przyszłości państwa, pisarze zaczęli ukazywać dokonanie właściwego wyboru męża jako coraz trudniejsze – przykładów potwierdzających tę prawidłowość dostarczają *Czynsz* Franciszka Karpińskiego i opublikowana w czasach powstania listopadowego *Aniela, czyli ślubna obrączka* Anny Nakwaskiej.

Rozdział trzeci stanowi próbę wytłumaczenia dlaczego w „rewolucyjnej” dekadzie – latach 90. XVIII wieku – tylko nieliczni brytyjscy pisarze (m. in. Thomas Holcroft i Charlotte Turner Smith) stosowali wątek dwóch konkurentów w utworach zaangażowanych. Wyjaśnienie niewielkiej popularności schematu i wskazanie alternatywnych sposobów przedstawiania życia prywatnego w kontekście przemian w sferze publicznej wymaga przywołania wielu kontekstów. Do najważniejszych należą: wczesna historia tej konwencji w dramacie angielskim, rozważania o rodzinie jako analogii państwa, przemiany obyczajowe i regulacje prawne związane z praktykami

matrymonialnymi oraz inspirujące wystąpienia Edmunda Burke'a (*Rozważania o rewolucji we Francji*) i Mary Wollstonecraft (*Wołanie o prawa kobiety*). W ostatniej części rozdziału wysuwam hipotezę dotyczącą przyczyn powrotu do wątku dwóch konkurentów w literaturze XIX-wiecznej.

Rozdział czwarty wprowadza rozróżnienie nierównych małżeństw na układy hiper- i hipogamiczne. Podział ten pomaga zrozumieć symboliczne znaczenia i dynamikę wątku mezaliansowego między XVIII a XIX wiekiem. Po nakreśleniu tła historycznego i omówieniu stereotypowych wyobrażeń nieszczęśliwych następstw wejścia w związek z osobą o niższej pozycji, koncentruję się na utworach poświęconych głównie relacjom hipogamicznym. Na gruncie brytyjskim badam powieści komentujące społeczne konsekwencje industrializacji: *Michaela Armstronga* pióra Frances Trollope, *Shirley* Charlotte Brontë oraz *Sybil; or the Two Nations* Benjamina Disraeliego. Teksty polskie obejmują komedię *Szlachectwo duszy* Jana Chęcińskiego oraz mało znane formy prozatorskie publikowane na przełomie lat 50. i 60. w postępowym lwowskim „Dzienniku Literackim” – zapowiadały one pewne motywy obecne później w twórczości pozytywistów, zwłaszcza Elizy Orzeszkowej. W ostatniej części rozdziału komentuję postać samotnej starszej kobiety, której przeżycia dowodzą, że rezygnacja z nierównego związku może być źródłem cierpienia.

Ta swego rodzaju klamra kompozycyjna (od panny na wydaniu do starej panny bądź wdowy) wskazuje, że jeden z obszarów zainteresowania stanowią sposoby kreacji bohaterów omawianych typów wątku małżeńskiego. Przedmiotem refleksji są przede wszystkim kobiety, ale również otaczający je mężczyźni – ojcowie i kandydaci na męża. Drugie istotne zagadnienie to ewolucja schematu fabularnego, znaczeń przypisywanych związkowi (symbolicznych i rzeczywistych) oraz jego oddziaływaniu na sferę publiczną. Przedstawione w literaturze małżeństwa mogą być deklaracjami ideologicznymi i fantazjami o pomyślnych aliansach, dlatego ważne jest również konfrontowanie ich z dawnymi realiami – pomaga to ocenić, czy twórca dążył do odzwierciedlania rzeczywistości czy do promowania określonych postulatów społeczno-politycznych lub wzorców zachowań w sferze prywatnej.